

**РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ МЕРЕЖІ НА ЖИТОМИРЩИНІ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ДОСЯГНЕННЯ І ПРОБЛЕМИ**

У статті проаналізовано шкільну мережу, сформовану на Житомирщині в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, її кількісні та якісні параметри, основні тенденції і перспективи розвитку. На основі статистичних даних зроблено висновки щодо нераціональності діючої регіональної мережі загальноосвітніх навчальних закладів та необхідності її оптимізації з урахуванням потреб та особливостей області.

Необхідність розроблення перспективних планів розвитку освіти Житомирщини потребує осмислення досягнутого, зокрема аналізу ефективності функціонування регіональної шкільної мережі, сформованої в попередні десятиліття.

Однак детальних досліджень з даного питання не проводилося. Більше того, навіть статистичні дані щодо розвитку мережі шкіл у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття не узагальнювалися.

Метою представленої статті є аналіз кількісних та якісних параметрів, основних тенденцій і перспектив розвитку шкільної мережі, сформованої на Житомирщині в зазначений період.

На початок 2007-2008 н.р. в області сформувалася мережа з 862 загальноосвітніх навчальних закладів (надалі – ЗНЗ), до складу якої входять 771 загальноосвітня школа, 16 загальноосвітніх шкіл-інтернатів, 21 гімназія, 6 ліцеїв, 3 колегіуми, 45 навчально-виховних комплексів "дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад", якими охоплено 154,8 тис. учнів, і де працює 18,8 тис. учителів [1].

Зміни в мережі загальноосвітніх навчальних закладів області протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століття [1; 2] відображено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Кількість шкіл, класів, учнів і вчителів у ЗНЗ області в 1951-2008 рр.

Навчальні роки	Кількість шкіл	Кількість учнів у них	Середня наповнюваність шкіл	Кількість класів	Середня наповнюваність класів	Кількість учителів	Кількість учнів на 1 вчителя	Кількість середніх шкіл	Кількість учнів у них
1951-1952 н.р.	1440	326697	227	10403	31,34	14179	23,04	161	103271
1952-1953 н.р.	1427	301185	211	11743	25,59	14240	21,15	185	111172
1953-1954 н.р.	1432	285758	200	11705	24,36	14327	19,95	207	120507
1954-1955 н.р.	1432	268765	188	11536	23,24	14454	18,59	226	124868
1955-1956 н.р.	1417	253932	179	11035	22,95	14273	17,79	240	125421
1956-1957 н.р.	1437	245723	171	11028	22,22	15000	16,38	272	128062
1957-1958 н.р.	1480	245762	166	11218	21,85	15416	15,94	289	130211
1958-1959 н.р.	1489	244574	164	11202	21,77	15772	15,51	296	128916
1959-1960 н.р.	1499	248337	166	11330	21,85	15992	15,53	299	128336
1960-1961 н.р.	1543	260431	169	12051	21,54	16448	15,83	304	128040
1961-1962 н.р.	1549	275715	178	12480	22,02	17019	16,20	317	139167
1962-1963 н.р.	1547	290477	188	12800	22,61	17638	16,47	316	151735
1963-1964 н.р.	1546	300690	194	13087	22,87	18310	16,42	317	157318
1964-1965 н.р.	1485	304073	205	13199	22,92	18983	16,02	321	163331
1965-1966 н.р.	1531	308771	202	13283	23,12	19076	16,19	332	168804
1966-1967 н.р.	1537	302595	197	13006	23,14	18571	16,29	361	168692
1967-1968 н.р.	1534	304002	198	13094	23,08	18834	16,14	362	172790
1968-1969 н.р.	1522	303957	200	13083	23,08	18872	16,11	363	173505

1969-1970 н.р.	1508	301161	200	12595	23,75	18848	15,98	364	176551
1970-1971 н.р.	1476	296995	201	12405	23,77	18925	15,69	357	175287
1971-1972 н.р.	1434	291001	203	12255	23,57	18684	15,57	358	173163
1972-1973 н.р.	1407	286551	204	12115	23,48	18425	15,55	356	173818
1973-1974 н.р.	1361	282171	207	11957	23,43	18197	15,51	357	175487
1974-1975 н.р.	1294	275838	213	11686	23,42	18428	14,97	364	178358
1975-1976 н.р.	1232	268874	218	11413	23,37	18206	14,77	364	177691
1976-1977 н.р.	1184	261023	220	11123	23,28	17713	14,74	364	176903
1977-1978 н.р.	1147	253816	221	10894	23,11	17434	14,56	366	174642
1978-1979 н.р.	1110	246793	222	10655	22,97	17254	14,30	366	174071
1979-1980 н.р.	1096	241643	220	10548	22,72	17115	14,12	367	172842
1980-1981 н.р.	1077	237708	221	10409	22,64	16968	14,01	364	172231
1981-1982 н.р.	1063	232915	219	10247	22,53	16573	14,05	366	171298
1982-1983 н.р.	1046	229685	220	10152	22,43	16603	13,83	365	170565
1983-1984 н.р.	1033	227021	220	10100	22,28	16427	13,82	365	170035
1984-1985 н.р.	1015	223844	221	10037	22,09	16770	13,35	365	169927
1985-1986 н.р.	1000	222690	223	10131	21,76	16959	13,13	368	170402
1986-1987 н.р.	986	225782	229	10507	21,27	17594	12,83	363	173512
1987-1988 н.р.	981	223584	228	10672	20,75	18208	12,28	369	173912
1988-1989 н.р.	971	222128	229	10823	20,32	18448	12,04	376	175933
1989-1990 н.р.	962	220406	229	11000	19,85	18457	11,94	388	177534
1990-1991 н.р.	960	213962	223	11142	19,01	18231	11,74	400	173647
1991-1992 н.р.	957	210425	220	11280	18,49	18323	11,48	411	172475
1992-1993 н.р.	956	210283	220	11442	18,37	18728	11,23	419	173210
1993-1994 н.р.	956	209224	219	11616	17,87	19195	10,90	417	172354
1994-1995 н.р.	959	208430	217	11630	17,79	18963	10,99	422	172200
1995-1996 н.р.	957	208755	218	11581	17,89	19655	10,62	427	172408
1996-1997 н.р.	947	208949	221	11308	18,34	18902	11,05	424	173651
1997-1998 н.р.	945	209591	222	11132	18,69	19101	10,97	425	174088
1998-1999 н.р.	939	208175	222	10999	18,81	19341	10,76	430	174340
1999-2000 н.р.	940	206629	220	10975	18,71	19563	10,56	435	174585
2000-2001 н.р.	938	204947	218	10961	18,59	19759	10,37	438	172793
2001-2002 н.р.	935	200377	214	10841	18,34	19481	10,29	440	168773
2002-2003 н.р.	933	193985	208	10210	18,84	19355	10,02	442	163624
2003-2004 н.р.	927	185968	201	9990	18,46	19068	9,75	444	157188
2004-2005 н.р.	918	178417	194	9775	18,09	18870	9,46	444	150848
2005-2006 н.р.	891	170387	191	9451	17,87	18922	9,00	445	144594
2006-2007 н.р.	879	162611	185	9217	17,47	18911	8,60	445	138238
2007-2008 н.р.	862	154827	180	8975	17,05	18792	8,24	448	132111

Проаналізуємо дані, наведені в таблиці.

Як видно, максимальна кількість шкіл – 1549 – діяла на території області у 1961-1962 н.р. Надалі число шкіл зменшувалося практично щороку, досягнувши мінімальної кількості в 2007-2008 н.р. – 862. За цей період кількість ЗНЗ скоротилася в області на 687, або в 1,8 разів.

Зокрема, за минулих десять років кількість загальноосвітніх навчальних закладів зменшилась на 83, причому за останніх 5 років – на 71.

Зменшується у школах області і кількість класів. Максимальною вона була в 1965-1966 н.р. – 13283, мінімальною – у 2007-2008 н.р. – 8975. За цей час вона скоротилася на 4308 (32%). Зокрема, за останні 10 років кількість класів в області скоротилася на 2157, причому, за останні 6 років – на 1866 класів.

Постійно знижується в школах Житомирщини кількість учнів. З максимальної в 1951-1952 н.р. – 326,7 тис. школярів – до 2007-2008 н.р. вона зменшилося на 171,9 тис., або майже у 2,2 рази, і складає на даний час 154,8 тис. дітей.

Зокрема, за минулих десять років число учнів загальноосвітніх шкіл області зменшилась майже на 54,8 тис. чол., причому за останніх 5 років – на 39,2 тис. чол.

З роками постійно знижується середня наповнюваність шкіл регіону, яка була максимальною у 1986-1990 рр. – 229 учнів, а в 2007-2008 н.р. складає 180 учнів. 69 (8%) загальноосвітніх навчальних закладів нараховують до 15 учнів, 220 (26%) – до 50 учнів. Середня наповнюваність сільських шкіл складає 93 учні, що майже в 6 разів менше, ніж у місті (527). Ще гіршою є ситуація щодо шкіл I ступеня, середня наповнюваність яких у селі складає близько 12 дітей.

Середня наповненість класів в області зменшилася з максимальної – 31,34 школяра в 1951-1952 н.р. до мінімальної – 17,05 дитини в 2007-2008 н.р., або майже в 1,8 разів. Зокрема, за останні 5 років середня наповненість класів скоротилася на 1,79 учня. Ще гіршою є ситуація в сільських школах області, де середня наповненість класів складає близько 12 школярів.

Майже в 2,6 разів зменшилася протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століття і кількість учнів, що припадає на 1 вчителя – від 21,15 у 1951-1952 н.р. до 8,24 у 2007-2008 н.р., причому за останні 10 років цей показник знизився на 2,55.

Як видно з приведенного аналізу, проблеми шкільної мережі регіону в останні роки загострилися і досягли свого максимуму в 2007-2008 н.р. На жаль, найближчим часом такі тенденції збережуться.

Значна частина сільських шкіл заповнена лише на половину і навіть менше від проектної потужності. Наприклад, у Меньківській ЗОШ I-II ст. Радомишльського району, розрахованій на 260 учнівських місць, навчається 26 дітей, у Дідковецькій ЗОШ I-III ст. Коростенського району з потужністю в 200 учнівських місць – 36 школярів тощо. У результаті вартість навчання одного учня в малокомплектних школах у півтора-два рази перевищує фінансовий норматив, що відтягує кошти з інших шкіл і приводить до зниження фінансового забезпечення освіти регіону в цілому. Це є однією з причин того, що в переважній більшості шкіл в останні десятиліття практично не поновлювалася навчально-матеріальна база.

Окрім того, малокомплектні сільські школи не можуть забезпечити всіх учителів необхідним навчальним навантаженням (особливо це стосується фізики, біології, географії, хімії, історії тощо), у зв'язку з чим частина педагогів викладають по декілька предметів, що негативно відображається на якості їх роботи і рівні знань школярів.

Діюча шкільна мережа за наявної матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу, низької наповнюваності шкіл і класів учнями, відсутності в значній частині ЗНЗ паралельних класів не сприяє впровадженню профільного навчання, введенню в загальноосвітніх закладах нових навчальних предметів, зокрема, інформатики, іноземної мови з 2 класу тощо.

До того ж, у малокомплектних школах відсутній повноцінний дитячий колектив, умови для здійснення ефективної виховної, гурткової роботи, діяльності наукових товариств, клубів, об'єднань за інтересами тощо.

Зрозуміло, це негативно впливає на якість навчання і виховання школярів у таких школах.

Міжнародні дослідження якості природничо-математичної освіти учнів 4 і 8 класів "TIMSS" у 2007 р. показали, що учні малокомплектних сільських шкіл області мають в основному початковий та середній рівень навчальних досягнень, тоді як міських – достатній і високий.

Це підтверджують і результати обласних предметних олімпіад. У сільських школах Житомирщини навчається 64,1 тис. учнів (41,4%), у міських – 90,7 тис. чол. (58,6%). Однак у 2007 р. на обласних олімпіадах з 542 призових місць сільські школярі зайняли 89, або 15%. Протягом останніх років серед переможців олімпіад з математики, фізики, хімії, інформатики, економіки, англійської мови майже не було сільських школярів.

Показовими є результати конкурсу-захисту учнівських науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук. За три останні роки серед 30 призерів III етапу конкурсу лише 1 є учнем сільського навчального закладу (гімназії), а серед 88 переможців II етапу цього конкурсу у 2007 році лише 10 – учні сільських шкіл.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що на даний час на Житомирщині сформована неоптимальна мережа загальноосвітніх навчальних закладів, яка не враховує соціально-економічні, демографічні та інші особливості регіону і не може забезпечити учням регіону рівний доступ до якісної освіти. Це суперечить сучасній парадигмі освіти, освітнім пріоритетам держави.

Однією з причин цього є те, що в другій половині ХХ століття в освітній політиці СРСР панували командно-адміністративні методи управління. Регіональні освітні мережі формувалися на основі директивних документів центральних органів влади без урахування місцевих потреб і особливостей, що, безумовно, мало негативні наслідки для розвитку освіти регіонів.

Адже у світі вже давно відмітили низьку ефективність великих централізованих бюрократій, які не враховують регіональних факторів, особливо в умовах швидких змін. Досвід показує, що з рухом до індивідуальної свободи, особистої відповідальності як нових цінностей для громадян, вектор управлінського впливу переміщується в регіони, де закладається ґрунт для ефективного вирішення державних і локальних проблем, зокрема і в галузі освіти.

Зрозуміло, розвинуті демократичні країни суттєво відрізняються ступенем централізації та децентралізації своїх освітніх систем. У багатьох із них ці процеси розвивалися за принципом маятника, мають циклічний характер. Але загальною, провідною тенденцією для них є децентралізація. Наприклад, штати у США і землі у ФРН, графства в Англії і кантони у Швеції тощо мають значну автономію в освітній галузі – аж до існування особливого законодавства [3].

В Європейському звіті про якість шкільної освіти (2002) децентралізація освіти визначена як одна з п'яти ключових проблем майбутнього. За словами одного з провідних консультантів Світового банку Е. Фіске, сьогодні "децентралізація освіти є справді глобальним феноменом". Хоча, децентралізація, зрозуміло, не є панацеєю від проблем, а головною передумовою їх вирішення, вдосконалення системи освіти.

Ще одним аргументом на користь децентралізації, врахування регіональних особливостей і перенесення відповідальності щодо прийняття управлінських рішень в регіони і навіть в педагогічні колективи є ідеї синергетики щодо еволюції і самоорганізації відкритих складних нелінійних систем, до яких, безумовно, відносяться і освітні системи. Без опори на регіони і педагогічні колективи досягти на сучасному етапі високої ефективності діяльності освітньої галузі неможливо [4].

Тому абсолютно очевидним є той факт, що створення ефективної регіональної системи освіти повинно неодмінно базуватися на досконалому вивченні та врахуванні потреб і особливостей регіону, його природно-географічних, соціально-економічних, історико-побутових, культурологічних, демографічних, організаційно-педагогічних факторів.

Це, зокрема, стосується і формування мережі закладів освіти. Тому оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів регіону шляхом утворення, реорганізації, ліквідації загальноосвітніх навчальних закладів та їх мережної взаємодії з іншими закладами освіти на основі врахування регіональних факторів з метою створення при даному обсязі ресурсів максимально сприятливих умов для навчання і виховання школярів є на нинішньому етапі вкрай необхідною.

Крім того, висока якість освіти, необхідна в сучасних умовах, практично не може бути забезпечена за рахунок потенціалу окремого закладу. Створення інтегрованого освітнього ресурсу через організацію мережного партнерства надає незрівнянно ширші можливості для освіти учнів і молоді. Тому оптимізація освітньої мережі і в цьому розумінні є необхідною. Тим більше, що досвід окремих районів області, інших регіонів України з оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів підтверджує ефективність діяльності влади та освітян у даному напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Житомирської області, фонд Р-2723, описи 1,3.
2. Развитие народной освіти на Житомирщине за 40 років Радянської влади: 36. статей. – Житомир: Житомирське обласне видавництво, 1957. – 128 с.
3. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Монографія / Кол. авт.; Відпов. ред. – професор Н.Р. Нижник. – К.: НАДУ при Президентові України, 1997. – 448 с.
4. Князева Е.Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса. – М.: ИФРАН, 1995. – 228 с.

Матеріал надійшов до редакції 02.04. 2008 р.

Пастовенский А.В. Развитие школьной сети на Житомирщине во второй половине XX – в начале XXI столетия: достижения и проблемы.

В статье проанализирована школьная сеть, сформированная на Житомирщине во второй половине XX – в начале XXI столетия, ее количественные и качественные параметры, основные тенденции и перспективы развития. На основании статистических данных сделаны выводы о нерациональности действующей региональной сети общеобразовательных учебных заведений и необходимости ее оптимизации с учетом потребностей и особенностей области.

Pastovensky O.V. The Development of the School System Created in Zhytomyr Region in the Second half of the 20th – the beginning of the 21st century: Achievements and Problems.

The article analyses the school system created in Zhytomyr region in the second half of the 20th – the beginning of the 21st century, its quantitative and qualitative markers as well as the main tendencies and development perspectives of further development. The statistic data led to the conclusion concerning the non-rational functioning of the educational establishments and the necessity of their optimization taking into consideration the region needs and peculiarities.